

**AZ ALFÖLD
A 9. SZÁZADBAN**

Szeged, 1993

AZ ALFÖLD A 9. SZÁZADBAN

(Az 1992. november 30 – december 1-én
elhangzott előadások írott változatai)

Szeged
1993

Szerkesztette:
LŐRINCZY GÁBOR

Technikai szerkesztő:
VAJDA EDIT

A német fordítás
H. SIMON KATALIN
munkája

A kötet kiadását a
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya,
a Magyar Nemzeti Múzeum és a József Attila Tudományegyetem –
Móra Ferenc Múzeum Régészeti Tanszéke
támogatta.

HU ISBN 963 7217 23 1

Kiadja a Móra Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Trogmayer Ottó
Példányszám: 500 – Terjedelem: 15 B/5 ív

TARTALOM

Előszó.....	7
<i>Madaras László</i> : Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében	11
<i>Szőke Béla Miklós</i> : A 9. századi Nagyalföld lakosságáról	33
<i>Éry Kinga</i> : Gondolatok az Alföld 9. századi népességéről	45
<i>Szentpéteri József</i> : Egy késő avar kori lovas tiszti jelvény – a „csótár”	49
<i>Erdélyi István</i> : Megjegyzések Szentpéteri József előadásához	79
<i>Cseh János</i> : Késő népvándorlás kori (7–9. századi avar) telepletek Kengyel határából	83
<i>Révész László – Wolf Mária</i> : Előzetes jelentés a zemplénagárdi 7–9. századi hamvasztásos temető ásatásáról	101
<i>Erdélyi István – Szimonova Eugénia</i> : Falu ásatás Panyola határában	125
<i>Juhász Irén</i> : Szarvas környéki temetők 9. századi leletei	137
<i>B. Nagy Katalin</i> : Székkutas-kápolnadűlői avar temető néhány 9. századi síregyüttese (Előzetes jelentés)	151
<i>Ricz Péter</i> : Adatok az északbácskai avar temetők felhagyásának időrendi kérdéséhez	171
<i>Lőrinczy Gábor</i> : Megjegyzések a korai csongrádi vár topográfiájáról	187
<i>H. Tóth Imre</i> : A magyar nyelv bolgár–szláv jövevényszavainak problematikája	197
<i>M. Nepper Ibolya</i> : 9–10. századi bolgár–szláv leletek Hajdú–Bihar megyében	207
<i>Szádeczky–Kardoss Samu</i> : Még egyszer Regino és a korabeli magyarság	227

INHALT

Vorwort	7
<i>László Madaras</i> : Das vermutete Fortleben des Awarantums im 9. Jahrhundert in der Tiefebene im Spiegel der archäologischen Quellen	11
<i>Béla Miklós Szóke</i> : Die Bevölkerung der Großen Ungarischen Tiefebene im 9. Jahrhundert	33
<i>Kinga Éry</i> : Gedanken über die Bevölkerung der Großen Ungarischen Tiefebene im 9. Jahrhundert	45
<i>József Szentpéteri</i> : Ein spätawarenzeitliches Kavallerie-offizierszeichen – die Kopfbuschhülse	49
<i>János Cseh</i> : Awarische Siedlungsfunde aus der späten Völkerwanderungszeit (7–9. Jahrhunderte) in der Gemarkung von Kengyel	83
<i>László Révész – Mária Wolf</i> : Vorbericht über die Ausgrabung des Brandgräberfeldes aus den 7–9. Jahrhunderten bei Zemplénagárd	101
<i>István Erdélyi – Eugenia Szimonova</i> : Ausgrabung eines Dorfes in der Gemarkung von Panyola	125
<i>Irén Juhász</i> : Funde aus awarischen Gräberfeldern aus dem 9. Jahrhundert in der Umgebung von Szarvas.....	137
<i>Katalin B. Nagy</i> : Einige Grabkomplexe aus dem 9. Jahrhundert im awarischen Gräberfeld bei Székkutas – Kápolnadűlő (Vorbericht)	151
<i>Péter Ricz</i> : Angaben zur chronologischen Frage der Auflassung der awarischen Gräberfelder in der Nordbatschk	171
<i>Gábor Lőrinczy</i> : Bemerkungen zur Topographie der frühen Burg Csongrád	187
<i>Imre H. Tóth</i> : Die Problematik der bulgarslawischen Lehnwörter in dem Ungarischen	197
<i>Ibolya M. Nepper</i> : Bulgarslawische Funde aus den 9. und 10. Jahrhunderten im Komitat Hajdú–Bihar	207
<i>Samuel Szádeczky – Kardoss</i> : Noch einmal Regino und das zeitgenössische Ungartum	227

EGY KÉSŐ AVAR KORI LOVAS TISZTI JELVÉNY - A „CSÓTÁR”

Szentpéteri József

A Kárpát-medencében letelepedett avarság tárgyi hagyatékát sajátos szempontból közelítem meg tanulmányomban. A vizsgált korszakban már főleg földműveléssel foglalkozó társadalom többségével szemben lovasnomád hatalmi jelvényeket viselő vékony vezetőréteg¹ különíthető el, melynek harci paripáin egy különös sztyeppe divatáramlat hatása figyelhető meg a 8. század derekától kezdve: tollforgó- vagy bokkrétatartó hüvely kerül a lovak homlok-, illetve tarkószíjának közepére. Ez a magyar régészeti szakirodalomban „csótár”-nak nevezett tárgy² jelenti mikroelemzésem témáját. A temetkezési szokások részeként ránk maradt emlékek ilyen nézetből való áttekintése is némi adalékul szolgálhat a késő avar kori társadalom közelebbi megismeréséhez.

Kiindulópontom a nagyszentmiklósi aranykincs volt, amely a legutóbbi kutatások alapján feltehetően az avar kagáni kincstárból származott (BÓNA 1984, 344-346, 1600; BÁLINT 1989, 187-192; LÁSZLÓ-RÁCZ 1977). A 2. számú korszón az eddig ismert egyetlen, az avarsághoz köthető korabeli csótárbrázolás figyelhető meg (GARAM 1987, Abb. 5, 2): a pikkelydíszes medailonban lovát léptető győztes fejedelem paripáján többek között tollforgós illetve bojtos csüngőjű lószerszámdíszek láthatók (3. ábra 5).

Csótárlelet egyébként meglehetősen ritkán fordul elő a kárpát-medencei régészeti emlékek között, ráadásul egyharmaduk ma még közöletlen, vagy csak részleges információk állnak rendelkezésünkre. A 441 számba vett avar kori lovas lelőhelyen belül 183 korai (41%), 201 késői

1 *A kárpát-medencei avar birodalom felbomlásának belső oka éppen az a feloldhatatlan ellentmondás volt, „ami a 8. századi paraszti köznép gazdasága, életmódja és a nomád mintára szervezett államhatalom, erőszak- és hadi szervezet között feszült” (TOMKA 1988, 232; ugyanerről hasonló szellemben BÓNA 1988, 457).*

2 *A „csótár” a TESZ I. 559. alapján „díszes lótakaró”, amelyet a nyereg alá tesznek (SZÖLLŐSSY 1992). A magyar szakirodalomban elsőként – tévesen – „csótárként” tárgyalt, a kunágotai fejedelmi (vezéri) leletegyütteshez keveredett tölcser alakú ezüst díszítmény sorsáról, kutatástörténeti megítéléséről (BÓNA 1982-83, 96). A valószínűleg recens (a Magyar Nemzeti Múzeumban ma ismeretlen lelőhelyüként nyilvántartott, beletárolatlan) tárgy megtekintésének lehetőségéért itt is köszönetemet fejezem ki Sz. Garam Évának.*

(46%) és 57 közelebről meghatározhatatlan keltezésű (13%) volt. Csótáros temetkezés mindössze hét helyről ismert, ez a késői lelőhelyeknek alig 3,5%-át jelenti. Összesen végülis 20 csótárleletről van tudomásunk, amely így az egyik legritkább tárgytypus az egész vizsgált korszakban (SZENTPÉTERI 1993).

A könnyebb áttekinthetőség céljából a leginkább jellemzőnek vélt ismérvek (lószerszámveretek-fegyverzet-övszeretek-egyéb rangjelzők) szerint foglaltam össze a csótárt tartalmazó leletegyütteseket (1. táblázat). A nagyszentmiklósi fejedelem méltóságjelvényei (harci paripa, zászlós lándzsa, fegyveröv, lemezes páncél) a stilizált ábrázolásuk ellenére is összevethetők a csótáros temetkezéseknél talált régészeti leletegyüttesekkel.

A késő avar kori ló- és lovas temetkezések összefoglalásánál Garam Éva nemrégiben részletesen foglalkozott az addig ismert csótárokkal is (GARAM 1985, 1987). Vizsgálatába 48 olyan lelőhelyet vont be, ahol veretekkel díszített lószerszámot találtak, ezek közé 5 csótáros lelőhely került, elterjedési térképén viszont csak négyet közölt (GARAM 1987, Abb. 16). A leletösszefüggéseket bemutató táblázatára öt csótáros lovas sírt vett fel (GARAM 1985, Abb. 1, GARAM 1987, Abb. 17). Elemzéseinek egyik eredményeképpen megállapította, hogy bizonyos lelettypusok csak egyes területekre jellemzőek (ilyen például a nyugat-szlovákiai temetőknél a csótár) (CILINŠKÁ 1982, 368, 391, 393; GARAM 1985, 126). Tanulmányát időközben kiegészítette a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Fettich-hagyatékából származó, a tiszaburai leleteket bemutató rajzzal, amely mind a mai napig az egyedüli tiszántúli csótáros lelőhelyet képviseli (GARAM 1987, Abb. 7a). Legutóbb Kiss Gábor foglalta össze és rendezte jól követhető relatív-kronológiai táblázatba a négy- illetve ötkaréjos lószerszámveretek leletegyütteseit, amelyek közé egyetlen csótáros temetkezés tartozott /Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc 24. sír/ (KISS 1991, 7. t.). A csótáros lelethorizonttal kapcsolatos megállapításaik nagy részét az időközben ismertté vált 15 másik példány is alátámasztja, emiatt csak azokra a kérdésekre térek ki az alábbiakban, amelyeket vagy nem érintettek tanulmányaikban, vagy a korabeli társadalom rétegződése tekintetében kiegészíthetem eredményeiket.

A csótárok felépítése, nagysága, funkciója

A csótárokat bronzlemezről hajlították kúpos alakúra és különböző alakzatokban elhelyezett gyöngyözött vagy bordázott keskeny szalagokkal erősítették meg. Némely borda nélküli példány alsó szélét egyes vagy kettős gyöngysor is díszíti, legtöbbjüket vastagon aranyozták. Kissé

kihajló alsó peremüknél szegecsekkel rögzítették a kantárra. A késő avar kori példányok fordított tölcser alakúak, melyekhez legtöbbször gyűrűszerű felső rész, apró szögekkel hozzáerősített rövidebb-hosszabb cső is járul, amely kivezet néhány tincset a ló sörényéből (lőszőrforgó esetén), vagy tartotta a belehelyezett madártollat, tollbokkrétát. E funkciója miatt hangzott el az a javaslat, hogy e díszítmény – elkerülendő a hazai lovas terminológiában szereplő „csótár = lőtakaró” megnevezést – a bokkrétaköpű vagy forgóköpű, esetleg forgóhüvely nevet kapja (SZÖLLŐSSY 1992). Ezeken kívül említhetnénk még a tolldísztartó vagy a tollforgótartó elnevezéseket, ismerve azonban szakmánk hagyományokhoz való hűségét, valószínűsítem, hogy a közeli jövőben ezek sem fogják kiszorítani a „csótár” terminus „kantárdísz” értelmű használatát.³

A Kárpát-medencében talált csótárákat igyekeztem természetes nagyságukban bemutatni (1-3. ábra), bár a leletközlések ezt nem minden esetben tették lehetővé. Ebben természetesen közrejátszott az is, hogy a vékony lemezből készített példányok legtöbbször igen rossz állapotban kerültek elő. Annyi azonban mindenképpen látható, hogy viszonylag kisméretűek, alsó peremátmérőjük kb. 4-9,5 cm között lehetett – eltérően a kazár birodalomból ismert⁴ egyetlen pontos méretekkel rendelkező csótár adataitól, ahol a peremátmérő 12,2 cm, magassága pedig 9,2 cm.

A csótáros lőszerszáme gyűttesek összhangja illetve eltérései

A csótáros paripák teljes felszerelésének rekonstrukcióját akadályozza ugyan a leggazdagabb lovassírokat ért rablások nagy aránya, de összetételükre vonatkozóan néhány jellemző tulajdonság már korábban is megállapítható volt (GARAM 1985, 1987).

3 A külföldi szakirodalomban előforduló *Kopfbuschhülle*, *Federbusch*, *Blehhülle der Pferdekopfbüsche* illetve *zesztyanaja vtulka pljumazsa* és a *chochol* meghatározások a mieinknél egyértelműbbek.

4 Koban, V. *katakomba (Észak-Oszétia)* (HEINRICH 1988, Taf. XLV). Köszönettel tartozom Angelika Heinrichnek, hogy kéziratoss disszertációjára hivatkozhatom.

Legszembetűnőbb az áttört lemezes (többségükben geometrikus, egy esetben arcábrázolásos) kantárveretek és a szintén nyugati eredetűnek tartott, arannyal-ezüsttel tausírozott nagy- és kisméretű kantárrózsák gyakori előfordulása a csótáros felszerelésekben (együttesen, de külön-külön is).⁵

A 8. század közepétől a 9. század elejéig tartó időszakban ezeknél a rangos személyekre utaló leletegyütteseknél egyre inkább előtérbe kerültek az állatábrázolásos (griff- és kígyó- vagy sárkányfejes) kantárrózsák. Az áttört liliomdíszes és pikkelymotívumos fegyveröveket viselő harcosok lovain is megjelennek a pajzs alakú testen kibomló indamotívumokat ábrázoló, illetve a pikkelydíszes lószerszámveretek. Az emberarcot utánzó öntött bronz csörgők és a két részből összeállított préselt füles csüngők szinte mindvégig megtalálhatók a legelőkelőbb lovasok felszerelésében.

Jogosan merül fel itt az a kérdés, mivel igazolható a rendelkezésünkre álló eszközökkel, hogy közösségükön belül a legrangosabbak lovaikat díszítette csótár? Az eddig publikált csótáros temetkezések közül a dévényújfalusi, a komárom-gadóci úti és a dunaradvány-zsitvatői lelőhelyek alkalmasak leginkább e kérdés megvizsgálására. A kaposvár-toponári, a lukácsházi és a komárom-hajógyári lelőhelyek teljes anyagának közlése még nem történt meg, illetve a közeli jövőben várható.

A dévényújfalusi közösség 883 feltárt sírjának több mint egytizede, 94 volt lovas; a 84 fegyveres személy közül pedig 47 a lóáldozattal el-

5 GARAM 1985 és 1987 óta – amihez meg kell jegyezni, hogy a szerző 1983-ban adta le a kéziratát, de csak az Alba Regia 1987-es évfolyamában jelent meg a bővebb tanulmány – az alábbi lelőhelyekről kerültek elő (a függelékben szereplő csótáros temetkezéseken kívül) ehhez a leletkörhöz tartozó lovas sírok:

a) áttört kantárdíszekkel

- Valalíky-Vsechsvätych/Kassamindszent 98. sír: az állatküzdelmi jelenetes illetve indás nagyszíjvéggel és négyszögletes griffes veretekkel díszített övű lándzsás harcos lovát többek között nagyfalerák, aranyozott csörgők ékesítették; az ormyergen in situ, háromszög alakban elrendezve került elő egy nagyobb és két kisebb vastagon aranyozott áttört veret. Ezek alapján lehetett hitelesen rekonstruálni a már több helyütt, de bolygatott temetkezésekből előkerült – eddig homlokdíszeknek vélt – veretek egymáshoz való elhelyezkedését és a nagyobbik veret helyes állását (BÉRES 1991). Köszönettel tartozom szlovák kollégámnak, hogy sajtó alatt levő kéziratát használhattam.

- Vörs – Papkert B 352. sír: a két kisebb áttört veret mellett viszonylag épen előkerült nagyobbik „homlokdísz” fordított állásban való közlése (SZENTPÉTERI 1991, 2. t. 8; KÖLTŐ-LENGYEL-PAP-SZENTPÉTERI 1992, I. t. 4).

b) tausírozott kantárrózsákkal (nyugati eredetükről: SZŐKE-VÁNDOR 1983, 69- skk.)

- Biatorbágy-Budapark bevásárlóközpont 264. sír: (BALOGH-SIMON 1992 és szíves szóbeli közlésük)

- Vörs-Papkert B 307. és 352. sír: (SZENTPÉTERI 1991, 2. t. 9-10; KÖLTŐ-LENGYEL-PAP-SZENTPÉTERI 1992, II. t. 6. és I. t. 1.)

- Zalakomár-Lesvári dűlő 144. sír: (SZŐKE-VÁNDOR 1983, 70-74. és 1985, 208-209).

temetettek száma (EISNER 1952). A közösségen belüli „rangsor” elkészítésénél most csak azokat a lovasokat vettem figyelembe, akiknek mellékletei legalább aranyozott tárgyat tartalmaztak. A lovas – fegyveres – veretes öves személyek hagyatékát vizsgálva figyelemre méltó, hogy a legjelentősebb régészeti leletanyaggal rendelkező személyek élére éppen az egyetlen csótárdíszes paripájú harcos került (2. táblázat). Azt is érdemes megjegyezni, hogy a feltárt sírok igen nagy száma ellenére a legrangosabb férfiaknál egyetlen esetben sem volt összhang az övveretek és a lószerszámveretek készíteménye között: aranyozott övveretekhez bronz lószerszámveretek tartoztak, az aranyos kötőfékű paripákhoz pedig bronzveretes díszöv járult – ez az avar birodalom nyugati peremén határvédő feladatot ellátó közösség egészére jellemző adat. A korabeli társadalom hierarchiájában a dévényújfalusi lakosság vezetőinél lényegesen magasabb helyet foglalhattak el a szlovákiai Komárom környéki késő avar települések legelőkelőbb képviselői.

Létszámukat tekintve az előzőnél jóval kisebb közösség temetője került elő Komáromban a Gadócra vezető út mentén, ahol a 25 feltárt sír 11 lovast rejtett. A három fegyveres személy közül kettő volt lovas, s éppen ezek rendelkeztek csótárdíszes kantárral (23. és 24. sír). A harmadik fegyverest, egy baltás férfit lóáldozat és veretes öv nélkül temették el (4. sír). A fegyver nélkül talált kilenc lovas közé tartozik a harmadik csótáros (11. sír), és a közösség egészének rangos voltára jellemző, hogy egynegyedük női temetkezés volt (12, 14, 19. sír) (ČILINSKÁ 1982, 356-362; ČILINSKÁ 1990, Taf. IV).

A dunaradvány-zsitvatői temető 83 feltárt sírjából 23 volt lovas; a 14 fegyveresre 13 lovas jutott, s köztük volt mind a négy csótáros paripájú harcos. Ennél a közösségnél már fennállásuk kezdetén összhang figyelhető meg a legfőbb méltóságviselők hatalmi jelvényeinek készíteménye között (arany öv- és lószerszámveretek a közép avar korra keltezhető 3. és XXIV. sírban). Ugyanez a jelenség ismétlődik a griffes-indás kultúra tárgyi hagyatékát hordozó vezetőréteg csótáros lovat birtokló képviselőinél is – bár az aranyat ekkor már aranyozott bronz váltotta föl mind az öv-, mind a lószerszámvereteknél (XXVI, X, XXXI. sír). Egyetlen felemás leletegyüttessel a szétdőlt A. sír egykori tulajdonosa rendelkezett. A fegyveres lovasok többsége lándzsát kapott, csak a korszak két legkésőbbi vezető harcosa vitte magával kardját (A. sír) illetve a kard, balta és nyílvevő alkotta fegyverzetét (XXXI. sír). Felszerelésük ránk maradt emlékei alapján a többi lovas harcos mind alacsonyabb rangú lehetett a csótáros lovú vitézeknél (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956; ČILINSKÁ 1963; ZÁBOJNÍK 1985).

A csótárdíszes lovasok számaránya

Milyen arányt képviselnek a lóval eltemetett férfiak között a csótárdíszes lovasok? (Itt jegyzem meg, hogy az eddig megtalált csótáros temetkezések mind férfiakkhoz tartoztak.) A belső arányokra a lelőhelyek feltártsági fokának függvényében következtethetünk (3. táblázat).

A egyetlen dévényújfalusi csótárdíszes ló (842. sír) a közösség legkiemelkedőbb személyéhez tartozott (SZATMÁRI 1968, 118-119). Egyedül az ő lován voltak tausírozott nagyfalerák, míg hasonló stílusú áttört kantárverettel másik három lovas is rendelkezett (27, 172, 524. sír).

A lukácsházi lovas szintén a helyi lakosság vezetője lehetett, hasonló gazdagságú személy temetkezésére eddig nem bukkantak a lelőhelyen (KISS 1985; KISS 1988).

Kaposvár-Toponáron a két előkelő csótáros lovas⁶ már nemcsak a szűkebb közösségben játszhatott vezető szerepet a 9. század elején. Felszerelésük gazdagsága ugyanis csak a dunaradvány-zsitvatői és a hortobágy-árkusi leletanyaghoz hasonlítható, helyzetük is hozzájuk mérhető lehetett a Dél-Dunántúl területén – a késő avar birodalom fennállásának utolsó szakaszában sejthető regionális hatalommegosztás régészeti jeleinek megragadására adnak így alkalmat. Rokonságukat a nagyszentmiklósi fejedelem méltóságjelvényeivel nemcsak a kettős áttörésű lándzsalelet, hanem a tekergőző kígyós lószerszámveretek is mutatják, melyek a pikkelymotívumos medailonhoz hasonlóan hatalmi szimbólumokként értelmezhetők (A nagyszentmiklósi két lyukkal „áttört” zászlós lándzsáról LÁSZLÓ-RÁCZ 1977, 65; a korabeli pikkelydíszes leletekről SZENTPÉTERI 1992).

Külön egységet alkotnak a Komárom környéki gazdag lovas lelőhelyek. A Vág és a Duna összefolyásának stratégiai pontján előkerült lovas temetkezések nagy tömege statisztikai számításokat is lehetővé tesz számunkra – amelyből persze messzemenő következtetéseket nem szabad levonni, de önmagában jelezheti az adott térség hangsúlyos szerepét. Napjainkig Komáromban 244 sírt találtak, közöttük 103 a hitele-

6 Az előkerült sírok közelsége miatt az ásató a 40. férfisírhoz a 39. számú kettős lótemetkezést, illetve az 51. sírhoz az 52. sírban előkerült lovat egymáshoz tartozónak tartja (SZIMONOVA 1984, 1989 és szíves szóbeli közlése, amiért itt is köszönetet mondok). Az aranyozott bronz indás és pikkelydíszes övű, íjjal-nyíllal felszerelt harcost (40. sír) két lóval temették el (39. sír A-B). Ezek felszereléséhez gazdagon aranyozott, tekergőző kígyókkal díszített, illetve vésett-poncolt palmattás csüngős lószerszámveretek és csótár tartozott. Az 51. sírban fekvő férfinak öntött bronz, indás veretes öve, lovának (52. sír) kígyómotívumos falerái és csótára volt; a nyeregbe kalapácsfokost málháztak, illetve két helyen átlukasztott lándzsát fektettek mellé.

sen feltárt lovas, az összes temetkezés 42%-a (TRUGLY 1989; TRUGLY 1992, 257). Ezeknek egytizedrésze, 11 volt csótáros lószerszámmal felszerelve, ami halvány utalás lehet talán a lovas csapatok szerveződésére - még akkor is, ha ezek nem egyetlen generációhoz tartoztak, illetve közülük néhány rangos női és gyermek lovas is volt. Ez a számarány (10%) véletlenül egybeesik a vizsgált lelőhelyeken előkerült összes lovason belüli csótáros paripák részarányával (3. táblázat).

A csótáros lelőhelyek területi elhelyezkedése

A Duna-Tisza közén feltételezett késő avar kori kagáni központ-hoz képest főleg nyugatra, félkörben a határterületeken kerültek elő csótáros lovas temetkezések, míg keleten a tiszaburai az egyetlen ilyen lelőhely (1. térkép). A Tiszántúlon - ahol ez „elvárható lenne” (pld. Kassazsebes, Balmazújváros-Hortobágy-Árkus, Szentés-Nagyhegy) - nem került elő eddig csótár, de a tiszaburai leletegyüttes intő példa arra, hogy nem feltétlenül kell etnikai vagy egyéb okokat keresni bizonyos lelettípusok elterjedésének fehér foltjaiból, hiszen ez kutatástörténetünk „hiányosságai” is fakadhat.

A csótárt ábrázoló nagyszentmiklósi kincs előkerülési helye szintén bizonyos esetlegességet takar abban az értelemben, hogy a feltehetően kagáni kincstárból elmenekített asztali készlet és méltóságjelvények végülis szintén a határterületen lettek elrejtve. Egyéb következtetés levonására nem alkalmas a kincs topográfiai helyzete, ugyanakkor tág teret enged az elrejtés időpontjával és körülményeivel kapcsolatos elgondolásoknak.

A csótárok eredetkérdése és méltóságjelző szerepe

A késő avar kori lószerszámok egy részét, többek között a csótárt is a 8. század végi, 9. századi dél-oroszországi és kaukázusi kazár leletek alapján általában a szaltovo-majaki kultúrára vezetik vissza (LÁSZLÓ-RÁCZ 1977, 65; Szaltovó: PLETNJOWA 1978, Abb. 69; ERDÉLYI 1982, 152; GARAM 1985, 126, 15. j.). Nem haszontalan azonban megjegyezni, hogy a kazár leletek nem kifogástalan párhuzamai a késő avar kori csótároknak, mert egyrészt eltérő formájúak, masszívabbak és nagyobbak is náluk.

A különböző, 6-7. századi közép-ázsiai freskókon levő lovasábrázolásokon (Afrasziab: BELENIZKI-BELOUS 1980, 11; GARAM 1987, Abb. 5, 1; Pendzsikent VI. lakóház, 41. terem: BELENIZKI-BELOUS 1980, Abb. 25-31; BÓNA 1980, Abb. 13, 2) gyakorta feltűnnek a nagyméretű bojtos csüngők és a különböző formájú fejdíszítő veretek (3. ábra 4). A belső-ázsiai eredeztetés mellett szól a kínai Tenghszen já-

rásban talált lószobrocska, valamint a tunhuangi 285. számú barlang egyik festményén ábrázolt ló felszerelése, amely a 4. század vége és a 6. század közére keltezhető (ERDÉLYI 1982, 152). Az általam ismert legkorábbi csótár egy felszerszámozott, fakengyeles(?) lovat ábrázoló i. sz. 4-5. századi japán terrakotta sírmellékleten látható (Ibanagi megye: KÓHALMI 1972, 14. kép, SEWELL 1958, 13 nyomán). Ezek a tárgyak a keleti nomád életmód és anyagi kultúra olyan termékei, amelyek – ha ütemkéséssel is, de – az avarság közvetítésével jutottak el nyugatra: a (vas)kengyelt a korai avarok honosították meg Európában, míg tollbokrétatartó köpűt a késő avar kori nehézpáncélos lovagok harci paripáin láthatták először a velük kapcsolatba került népek.

Ami a Kárpát-medencében talált csótárok pontosabb időrendjét illeti, a már publikált leletek alapján a 8. század első harmada – közepe és a 9. sz. eleje közé keltezhetők.⁷ A legkorábbi eddig közölt példány a dunaradvány-zsitvatói XXVI. sírból való. Ez közöttük az egyetlen, ékszereivel együtt búcsúztatott férfi (szőlőszemcsüngős arany fülbevalókkal és hatszögmetsetű aranyozott bronz varkocsszorítókkal), akinek díszruhájának(?) aranyfüst lemezkéi is előkerültek. Aranyozott öntött bronz övveretei a klasszikus griffes-indás kultúra legelső emlékei közé tartoznak (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 53). Leletösszefüggéseik alapján a legkésőbbieknek a kaposvár-toponári példányokat és a komárom-gadóci úti 24. sír leletegyütteseit tarthatjuk.

A kora avar kori kengyelhasználat alapvetően megváltoztatta az európai lovas harcmódot és hadművészetet. Bizánci forrásokból ismert, mennyire igyekeztek alkalmazkodni a szomszédságukba került veszedelmes nomád nép fegyverzetéhez, felszereléséhez, ruházatához. A Maurikiosz-féle Stratégikon alapvető célja az volt, hogy a bizánci hadvezetés számára megmutassa „Hogyan kell a szkítákhoz, azaz az avarokhoz s a türkökhöz és a többi, velük hasonló életmódot folytató, hun népekhez alkalmazkodni?” (MAURICIUS XI, 2, 1; SZÁDECZKY-KARDOSS 1981, 84; a nomád harcmódor és katonai felszerelés Bizánc hadművészetére gyakorolt hatásáról SZÁDECZKY-KARDOSS 1983; SZÁDECZKY-KARDOSS 1986, 203-213; POHL 1988, 171-173) A bizánci

⁷ A komárom-hajógyári ásatások még közöletlen leletei alapján azonban esetleg már a 8. század legelejétől számíthatunk hasonló kantárdíszekre. Trugly Sándor szíves szóbeli közlése.

katonai kézikönyv szerzője felhívta a figyelmet arra, hogy avar mintára az átlagosnál különbséggel legyenek ellátva a válogatott lovasok (feltehetően a tisztek) hátasai: „Kell, hogy a lovak, elsősorban a vezetők és a válogatott harcosok lovai ... legyenek felszerelve vasból vagy nemezből készült szügyvérttel” (MAURICIUS I, 2, 6; SZÁDECZKY-KARDOSS 1981, 81). Az ilyen jellegű megkülönböztető felszerelés valószínűleg a késő avar korban is természetes lehetett! A klasszikus griffes-indás kultúra kibontakozásakor megjelenő csótárok⁸ a katonai ranglétra sajátos - általunk már pontosan nem érzékelhető - szabályai szerint a válogatott harcosok, lovas tisztek, esetenként vezérek felszereléséhez tartoztak. A főbb méltóságviselők minden bizonnyal ebben a korban is megkülönböztető jegyekkel láthatták el tulajdonukat, melyeknek egyike lehetett az aranyos veretekkel felszerelt, messziről látszó tollbokrétás paripa.

Ezek a válogatott harcosok kísérték illetve részben képviselték azt a katonai arisztokráciát, amely a népesség egészétől elszakadt, ugyanakkor döntő gazdasági hatalommal rendelkező társadalmi elit-réteget alkotott a késő avar kor folyamán, s melynek belső csatározásai, széthúzó politikája végülis a 9. század elején az egész avar birodalom hanyatlásához vezetett (BÓNA 1984, 336-skk és 1597-skk; a kérdéskörrel összefoglalólag SZÓKE 1986-87; POHL 1988, 308-328).

Katalógus

Csótáros lovas temetkezések a késő avar kori Kárpát-medencében

1. Devinska Nová Ves/Dévényújfalú 842. sír (1. ábra 1, 5. ábra 1) (EISNER 1952, 181-183, Obr. 86-89; GARAM 1985, Abb. 1; GARAM 1987, 80, Nr. 11, Abb. 16-17)

2. Kaposvár – Toponár – 40. sz. őrház⁹ 39. sír (2 ló) - 40. sír (ffi), (3. ábra 3, 10. ábra 1) (SZIMONOVA 1977, 1984, Abb. 1, 7-8, SZIMONOVA 1989, Abb. 1, 1-3, 6; GARAM 1987, 80, 83, Nr. 22. és 44. azonos lelőhely, Abb. 16)

3. Kaposvár – Toponár – 40. sz. őrház 52. sír (ló) - 51. sír (ffi) 3. ábra 2, 10. ábra 2) (SZIMONOVA 1984, Abb. 1, 15-16, SZIMONOVA 1989, Abb. 1, 4-5)

⁸ A különböző színű és méretű tollbokréta később a középkori lovagi tomák jellegzetes kelléke, a lovak fején és a lovagok sisakján messziről látszó díszítmény, megkülönböztető jelvény lett. Bár az 1077-ben készült bayeaux-i szőnyegen a számtalan ló egyikén sincs ábrázolva csótár (v.ö. BAYEUX 1957), a java középkori, főleg a 16-17. századi páncélos lovagok sisakján és lovaikon hasonló forgók láthatók (NORMAN, é.n.) – amivel persze még nyitva maradnak a nyugat-európai csótárok elterjedésével kapcsolatos kérdések.

⁹ A közöletlen csótárok bemutatásának lehetőségét itt is megköszönöm az ásató Szimonova Eugéniának.

4. Komarno – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóc(i út mentén) 11. sír (1. ábra 4, 4. ábra 2) (ČILINSKÁ 1982, 358, Tab. XIII, 5-19)
5. Komarno – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóc(i út mentén) 23. sír (1. ábra 2, 5. ábra 2) (ČILINSKÁ 1982, 361, Tab. XVII. 9-15)
6. Komarno – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóc(i út mentén) 24. sír (1. ábra 6, 9. ábra 1) (ČILINSKÁ 1982, 361-362, Tab. XVI; GARAM 1985, Abb. 1; GARAM 1987, 80, Nr. 24, Abb. 16-17)
7. Komarno – Lodenice/(Rév)komárom – Hajógyár 36. sír (2. ábra 3, 8. ábra 2) (TRUGLY 1987, 258, Taf. VIII. és IX. 1-5)
8. Komarno – Lodenice/(Rév)komárom – Hajógyár 79. sír (2. ábra 4, 7. ábra 2) (TRUGLY 1987, 258, Taf. XXI. 6-32, XXII.)
- 9-14. Komarno – Lodenice/(Rév)komárom – Hajógyár 101, 114, 119, 121, 129, 142. sír (TRUGLY 1991, 259)¹⁰
15. Lukácsháza – Hegyalja dűlő 8. sír (3. ábra 1, 6. ábra 1) (KISS 1985, 1988)¹¹
16. Radvan nad Dunajom – Žitavská Tón/Dunaradvány – Zsitvató A. sír (2. ábra 2, 8. ábra 1) (BUDINSKÝ-KLRIČKA 1956, 6, 8, Tab. VIII-X.)
17. Radvan nad Dunajom – Žitavská Tón/Dunaradvány – Zsitvató X. sír (1. ábra 3, 6. ábra 2) (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 16-20, Tab. XVII-XIX; GARAM 1985, Abb. 1; GARAM 1987, 83, Abb. 16-17)
18. Radvan nad Dunajom – Žitavská Tón/Dunaradvány – Zsitvató XXVI. sír (2. ábra 1, 4. ábra 1) (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 27-29, Tab. XXIV-XXVII; GARAM 1985, Abb. 1; GARAM 1987, 83, Abb. 16-17)
19. Radvan nad Dunajom – Žitavská Tón/Dunaradvány – Zsitvató XXXI. sír (1. ábra 5, 7. ábra 1) (BUDINSKÝ-KRIČKA 1956, 31-35, Obr. 16-17, Tab. XXX-XXXIII; GARAM 1985, Abb. 1; GARAM 1987, 83, Abb. 16-17)
20. Tiszabura – Pótgát szórvány (2. ábra 5, 9. ábra 2) (GARAM 1987, 83, Nr. 41, Abb. 7a)

Irodalom

- BALOGH – SIMON 1992 Balogh, É. – Simon, L.: Régészeti leletmentés a biatorbágyi Budapestpark bevasárlóközpont területén. Múzeumi Hírlevél XIII. 2 (1992) 34-35.
- BÁLINT 1989 Bálint, Cs.: Die Archäologie der Steppe. Wien-Köln, 1989.

¹⁰ Megköszönöm az ásatónak, hogy a leletanyaggal még publikálás előtt megismerkedhettem. Trugly Sándor szíves szóbeli közlése.

¹¹ Köszönettel tartozom Kiss Gábornak, hogy a közöletlen lószerszámveretek közül a csótárt e helyen bemutathatom.

- BAYEUX 1957 Bayeux: Der Wandteppich von Bayeux. Ein Hauptwerk mittelalterlicher Kunst. London, 1957.
- BELENIZKI – BELOUS 1980 Belenizki, A. M. – Belous, D. W.: Mittelasien – Kunst der Sogden. Leipzig, 1980.
- BÉREŠ 1991 Béreš, J.: Die Besiedlungsproblematik der Ostslowakei im Zeitabschnitt des awarischen Kaganats. Előadás az IISP Pozsonyban rendezett XII. világkongresszusán. S.a.
- BÓNA 1980 Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. ActaArchHung 32 (1980) 31-95.
- BÓNA 1982-83 Bóna, I.: A XIX. század nagy avar leletei. Die Grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. SzMMÉ 1982-83, 81-160.
- BÓNA 1984 Bóna, I.: A népvándorláskor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Főszerk.: Székely György, Budapest, 1984, 265-373, 1586-1606.
- BÓNA 1988 Bóna, I.: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto, 1988, 437-463.
- BUDINSKÝ-KRIČKA 1956 Budinský-Krička, V.: Pohrebisko z neskoraj doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku. SlovArch IV (1956) 5-131.
- BUNARDŽIĆ 1980 Bunardžić, R.: Menore iz Čelareva. Belgrad, 1980.
- BUNARDŽIĆ 1985 Bunardžić, R.: Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell' alto medioevo. Roma, 1985.
- ČILINSKÁ 1963 Čilinská, Z.: Slovensko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni. Slawisch-awarisches Gräberfeld in itavská Tón. SlovArch XI (1963) 87-120.
- ČILINSKÁ 1982 Čilinská, Z.: Dve pohrebiská z 8.-9. storocia v Komarne. Zwei Gräberfelder aus dem 8.-9. Jh. in Komarno. SlovArch XXX (1982) 347-393.
- ČILINSKÁ 1990 Čilinská, Z.: Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdbestattung in der Slowakei. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XV (1990) 135-146.
- EISNER 1952 Eisner, J.: Devinska Nová Ves. Bratislava, 1952.
- ERDÉLYI 1982 Erdélyi, I.: Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest, 1982.
- GARAM 1985 Garam, É.: Pferde- und Reiterbestattungen in der Spätawarenzeit (8-9. Jahrhundert). In: Friesinger, Herwig - Daim, Falko (Hrsg.), Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 1985, 123-126.
- GARAM 1987 Garam, É.: Pferdegräber der awarenzeitlichen Grä-

- berfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätaawarenzeitlichen Pferdebestattungen. *Alba Regia* 23 (1987) 65-125.
- HEINRICH 1988 Heinrich, A.: Frühmittelalterliche Katakombengräber aus dem Nördlichen Kaukasus (Cmi und Koban) im Naturhistorischen Museum in Wien. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. Wien, 1988, Manuskript.
- KISS 1985 Kiss, G.: A lukácsházi ezerkétszáz éves lovas vitéz. *Vas népe* XXX (1985) 269. sz. 10.
- KISS 1988 Kiss, G.: A lukácsházi avar lovassír. *Savaria Múzeum, Kiállítási Lapok* I. Szombathely, é.n. (1988)
- KISS 1991 Kiss, G.: A Szombathely-Kőszegi úti avar lovassír (A késő avar kori négy- és ötkaréjos lószerszámveretek). *Das awarische Reitergrab von Szombathely-Kőszegi-út (Die spätaawarenzeitliche vier- und fünfblättrigen Pferdegeschirrbeschläge)*. *MFMÉ* 1984/85-2 (1991) 431-462.
- KÓHALMI 1972 Kóhalmi, K.: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 12. Budapest, 1972.
- KÖLTŐ – LENGYEL – PAP – SZENTPÉTERI 1992 Költő, L. – Lengyel, I. – Pap, I. – Szentpéteri, J.: *Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs)*. *Ethnika, archäologische Kulturen im früh-mittelalterlichen Pannonien (Vorläufige Ergebnisse einer archäologische Ausgrabung im Komitat Somogy – Vörs)*. *JAMÉ* 30-33 (1987-1989) 1992, 283-307.
- LÁSZLÓ – RÁCZ 1977 László, Gy. – Rác, I.: *A nagyszentmiklósi kincs (Der Schatz von Nagyszentmiklós)*. Budapest, 1977.
- NORMAN Norman, V.: *Waffen und Rüstungen*. Stuttgart. é.n.
- PLETNJOWA 1978 Pletnjowa, S. A.: *Die Chasaren - Mittelalterliches Reich an Don und Wolga*. Leipzig, 1978.
- POHL 1988 Pohl, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.* München, 1988.
- SEWELL 1958 Sewell, J.: *Four Newly Acquired Examples of Japanese Art*. *The Art Institute of Chicago Quartely* LI (1958).
- B. SZATMÁRI 1968 B. Szatmári S.: *A dévényújfalusi temető etnikai és történeti problémái. Die ethnischen und geschichtlichen Probleme des Friedhofs in Dévényújfalú*. *KMK* 1 (1968) 107-132.
- SZIMONOVA 1976 Szimonova, E.: *Das spätaawarenzeitliche Gräberfeld von Toponár*. *MittArchInst* 6 (1976) 1977, 69-74. in: *Die Pro-*

- tobulgaren in Ost- und Zentral-europe VI-X. Jh. II. Internationalkonferenz Sumen, 1986. Sofia 1989. 355-364.
- SZIMONOVA 1984 Szimonova, E.: Nyekotorije analogii nahodkam iz avarszkih mogilnyikov Toponár i Fészerlak v Vengrii. KSZ 180 (1984) 28-32.
- SZIMONOVA 1989 Szimonova, E.: Unyikalnije i redko bsztrecsajuscsieszja metalliceszkije predmeti iz pozdnyeavarszkogo mogilnyika Toponár. in: Die Protobulgaren in Ost- und Zentraleurope VI-X. Jh. II. Internationalkonferenz Sumen, 1986. Sofia 1989. 355-364.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1981 Szádeczky-Kardoss, S.: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte V. ArchÉrt 108 (1981) 81-88.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1983 Szádeczky-Kardoss, S.: Az avar-türk hatás Bizánc hadművészetére 600 körül. In: Tőkei Ferenc (szerk.), A nomád társadalmak és államalakulatok. Budapest, 1983; 317-326.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1986 Szádeczky-Kardoss, S.: Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von Therese Olajos. Opuscula Byzantina VIII Szeged 1986.
- SZENTPÉTERI 1991 Szentpéteri, J.: Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön (Somogy megye). Die spätawarezeitlichen Reitergräber von Vörs (Komitat Somogy). MFMÉ 1984/85 2. (1991) 265-276.
- SZENTPÉTERI 1992 Szentpéteri, J.: Kígyómotívum a griffes-indás népesség hagyatékában. HOMÉ s.a.
- SZENTPÉTERI 1993 Szentpéteri, J.: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarezeitlichen Heeres. ActaArchHung, s.a.
- SZÖLLŐSSY 1992 Szöllőssy, G.: Javaslat a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára. HOMÉ s.a.
- SZÓKE 1986-87 Szőke, B. M.: Kora-középkori tanulmányok I-II. (A Kárpát-medence 9-10. századi kutatásának vázlata és fő kérdései) Frühmittelalterliche Studien I-II. (Grundriss und Hauptfragen der archäologischen Forschung des Karpatenbeckens im 9-10. Jhdt.) Zalai Gyűjtemény 25 (1986), 21-35; Zalai Gyűjtemény 26 (1987), 47-63.
- SZÓKE - VÁNDOR 1983 Szőke, B. M. - Vándor, L.: 8-9. századi birituális temető Zalakomár határában. Ein birituelles Gräberfeld

- aus dem 8.-9. Jahrhundert von Zalakomár (Komitat Zala) in SW-Ungarn. *Zalai Gyűjtemény* 18 (1983) 69-86.
- SZÓKE – VÁNDOR 1985 Szóke, B. M. – Vándor, L.: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbalaton-Gebiet. In: Friesinger, Herwig - Daim, Falko (Hrsg.), *Die Bayern und ihre Nachbarn II*. Wien, 1985, 207-212.
- TESZ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. Benkő Loránd, Budapest 1967
- TOMKA 1988 Tomka, P.: Erdélyi István: Pannoniai húsvét. Budapest, 1987 [rec.]. *Századok* 122 (1988) 230-232.
- TRUGLY 1985 Trugly, S.: A komáromi avar temetők kutatástörténete. In: *Új Mindenes Gyűjtemény* 4, Bratislava 1985, 38-61.
- TRUGLY 1987 Trugly, S.: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno. *SlovArch* 35 (1987) 251-344.
- TRUGLY 1989 Trugly, S.: Avarské nálezy v Komárne. Avar leletek Komáromban. Duna Menti Múzeum, Komárno 1989.
- TRUGLY 1991 Trugly, S.: A komárom – hajógyári avar temető feltárása 1979 – 1989. Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom – Werft 1979 – 1989. *MFMÉ* 1984/85 – 2 (1991) 257 – 264.
- ZÁBOJNÍK 1985 Zábojník, J.: Zur horizontalen Stratigraphie des Gräberfeldes in Radvan nad Dunajom – Žitavská Tůň. *SlovArch* XXXIII (1985) 329 – 346.

József Szentpéteri:

Ein spätawarenzeitliches Kavallerieoffizierszeichen – die Kopfbuschhülle

Vom Anfang des 8. Jahrhunderts an kann eine dünne, reiternomadische Machtzeichen tragende Führungsschicht der hauptsächlich ackerbautreibenden Mehrheit der awarischen Gesellschaft gegenüber abge sondert werden. Bei den Kriegsgrossen der Führer erschien die Wirkung einer besonderen Modeströmung von den Steppen: in der Mitte des Stirn- bzw. Nackenriemens wurde eine Kopfbuschhülle angebracht. Als Ausgangspunkt zur vorliegenden Studie diente der Krug Nr. 2. des Goldschatzes von Nagyszentmiklós, der vermutlich zu den Schätzen eines awarischen Kagans gehörte. Am Roß des siegreichen Fürsten ist die bis dahin bekannte einzige, an das Awarentum zu knüpfende zeitgenössische Darstellung der Kopfbuschhülle zu beobachten. Aus dem spätawarenzeitlichen Karpatenbecken verfügt man bloß über zwanzig Kopfbuschhüllen, so kann das als einer der seltensten Gegenstandstypen betrachtet werden. Nach der Behandlung des Aufbaus, der Größe und Rolle der Kopfbuschhüllen werden der Einklang und die Abweichungen der Pferdegeschirrkomplexe, in denen dieser Gegenstand vorkam, analysiert. Nach den zur Verfügung stehenden Angaben wurde das Roß der Personen immer von höchstem Rang durch eine Kopfbuschhülle dekoriert. Ihr Zahlenverhältnis betrug 10% zu den gesamten Reitern der untersuchten Fundorte. Im Vergleich zu dem, im Donau-Theiß-Zwischenstromland vermuteten spätawarenzeitlichen Kaganenzentrum sind sie

überwiegend westlich davon, in den Grenzgebieten aufzufinden, während sie nach Osten auf dem einzigen Fundort Tiszabura vertreten sind. Die Forscher bestimmen den Ursprung der Kopfbuschhülsen im allgemeinen bei den südrussischen, kaukasischen Kasaren am Ende des 8. Jahrhunderts und im 9. Jahrhundert und sie leiten sie von der Saltowo-Majazkoje-Kultur ab. Diese Exemplare sind aber keine einwandfreien Parallelen, da sie von abweichender Form, zugleich massiver und im allgemeinen größer als die spätawarenzeitlichen Stücke sind. Die zur Zeit der Entfaltung der Greif-Ranken-Kultur auftauchenden Kopfbuschhülsen könnten letzten Endes – ihrer Würde zeichnenden Rolle entsprechend – zur Ausrüstung der ausgewählten Krieger, manchmal der Führer von hohem Rang des awarischen Offizierkorps gehört haben.

József Szentpéteri
Magyar Tudományos Akadémia
Budapest
Nádor u. 7.
1051

Kopfbuschhülle Nr.	Ländl. Nr.	Ländl. Name	Ländl. Art	Ländl. Größe	Kopfbuschhülle			Ländl. Größe	Ländl. Art	Ländl. Name	Ländl. Art
					Material	Form	Größe				
1	1	X
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99
100	100

Bolygatás	LELŐHELY	sír-szám	LÓÁLDOZAT				FEGYVERZET					VERETES ÖV		RANGJELZŐ			
			lovas	lósír	lőszerszám- veretek		csó- tár	szab- lyra	lán- dzsa	új	nyíl- hegy	balta	•	⊗	fül- be- való	var- kocs- szo- rító	ru- há- zat
					•	•											
-	1. Devinska Nová Ves/ Dévényújfalva	842	X			•	O		•	X							
-	2. Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház	39		2		•											
X	(2) Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház	40								X	1						
-	3. Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház	52		X		•				2							
-	(3) Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház	51															
X	4. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc	11	X			•	O										
X	5. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc	23	X			•			⊗	?							
-	6. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc	24	X			•											
X	7. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	36	X			•											
X	8. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	79	X			•			⊗	X							
	9. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	101	X						⊗								
	10. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	114	X														
	11. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	119	X														
	12. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	121	X														
	13. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	129	X														
	14. Komárno-Lodanice/(Rév)komárom-Hajógyár	142	X														
-	Lukácsháza-Hegyalja útól	8	X			•	O		⊗								
X	Radvan nad Dunajom-Žitavska Tőbi/Dr.-Zstó	A.	X			•			•	X							
X	Radvan nad Dunajom-Žitavska Tőbi/Dr.-Zstó	X.	X			•	O		•								
X	Radvan nad Dunajom-Žitavska Tőbi/Dr.-Zstó	XXVI.	X			•			•	X							
X	Radvan nad Dunajom-Žitavska Tőbi/Dr.-Zstó	XXXI.	X			•			•	X							
X	Tiszabura-Pótgát	-	X			•			•	X							

1. táblázat

LELŐHELY	s i r s z á m	LÓÁLDÓZAT				FEGYVERZET				VERE - TES ÖV	
		lószerző- veretek		ló- sír	lovás	csótár	szablya	sax	lán- dzsa		nyíl- hegy
Devinska Nová Ves/Dévényújfalú	842	X	●	◆	X	●	X		X	1	⊗
Devinska Nová Ves/Dévényújfalú	760	X	●	⊗	X		X		X		⊗
Devinska Nová Ves/Dévényújfalú	172	X	●		X					1	⊗
Devinska Nová Ves/Dévényújfalú	524	X		⊗	X		X	X	X	5	●
Devinska Nová Ves/Dévényújfalú	147	X		⊗	X				X	1	●
Devinska Nová Ves/Dévényújfalú	530	X		⊗	X					1	●

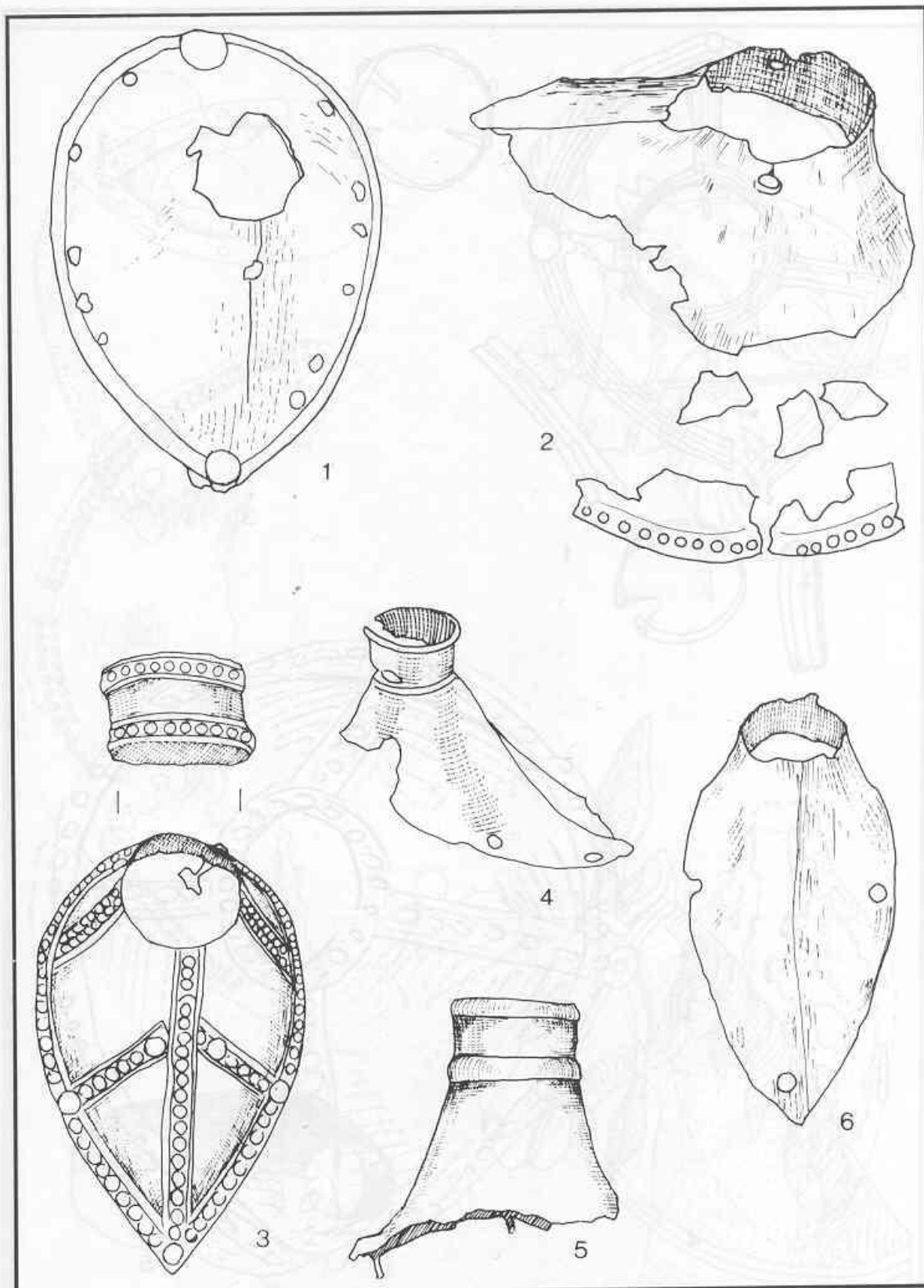
2. táblázat

10. táblázat

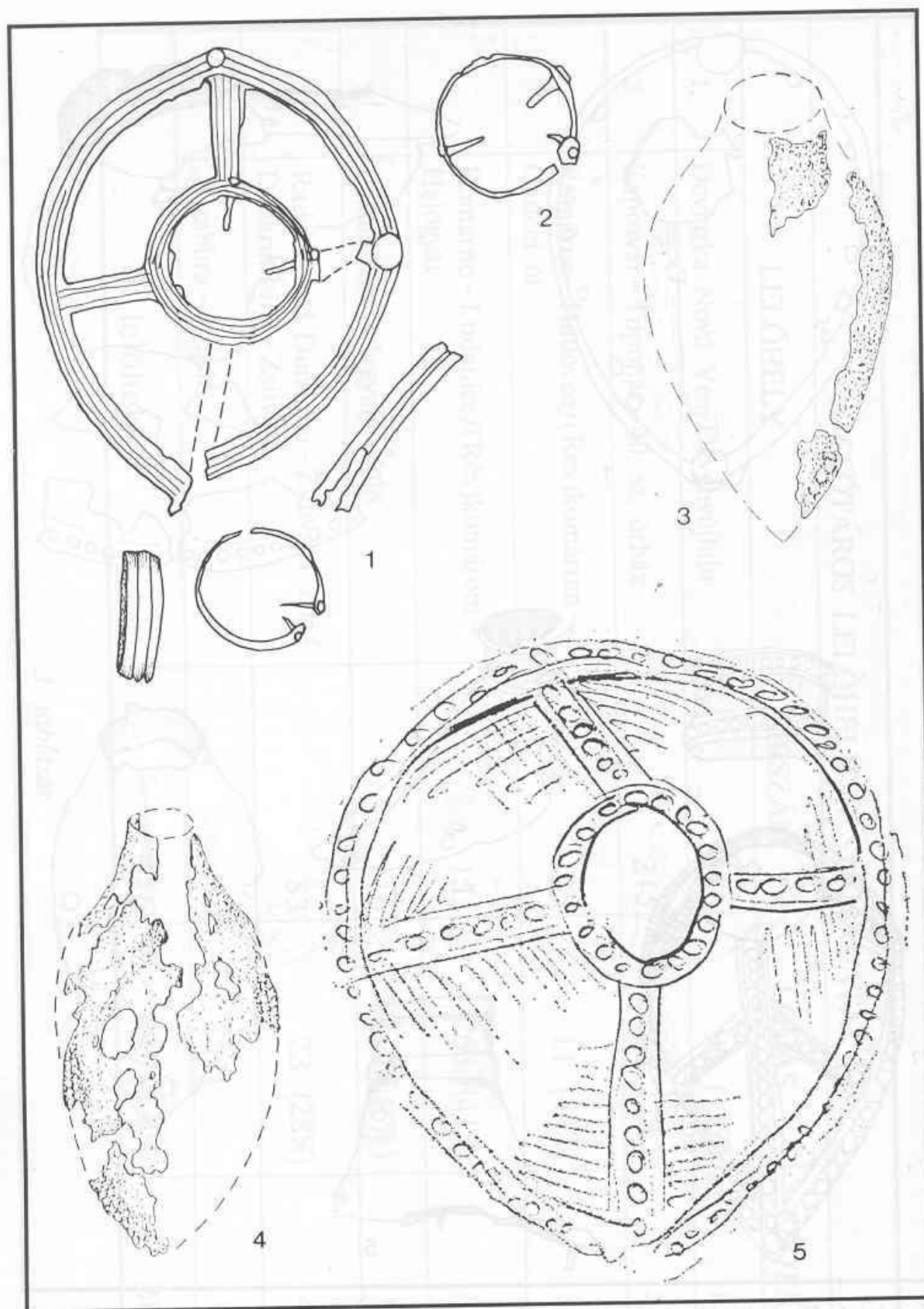
A CSÓTÁROS LELOHELYEK SZÁMADATAI

LELOHELY	SÍRSZÁM	LOVAS	CSÓTÁROS
1. Devinska Nová Ves/Dévényújfaló	883	94 (11%)	1
2. Kaposvár – Toponár – 40. sz. órház.	215	4 (2%)	2
3. Komarno – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóci út	25	11 (44%)	3
4. Komarno – Lodanice/(Rév)komárom – Hajógyár	153	63 (41%)	8
5. Lukácsháza – Hegyalja dtúló	16	1 (6%)	1
6. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tón/Dunaradvány – Zsitavató	83	23 (28%)	4
7. Tiszabura – Pótgát	(1)	(1)	1
7 lelóhely	1376	197(14%)	20(10%)

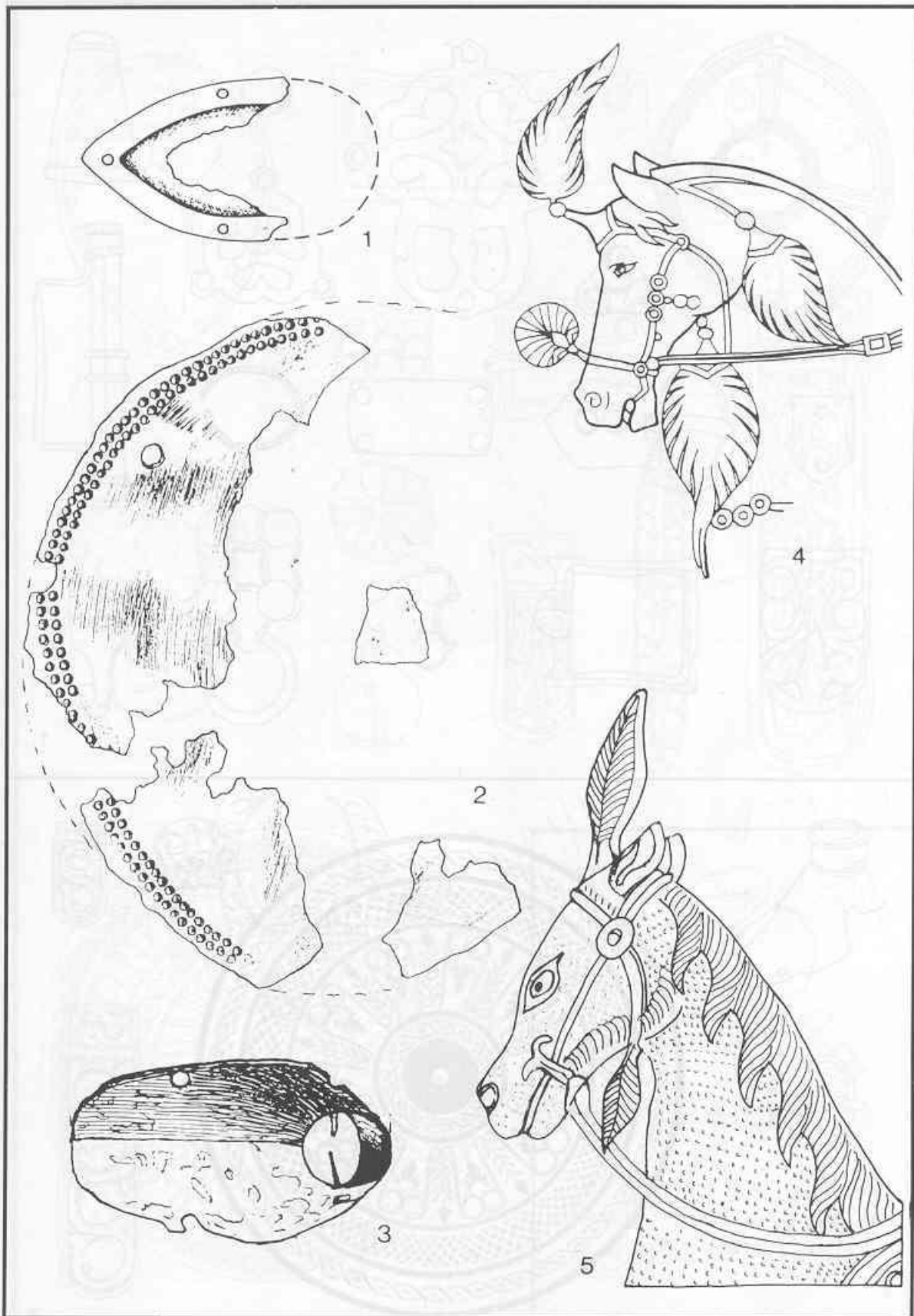
3. táblázat

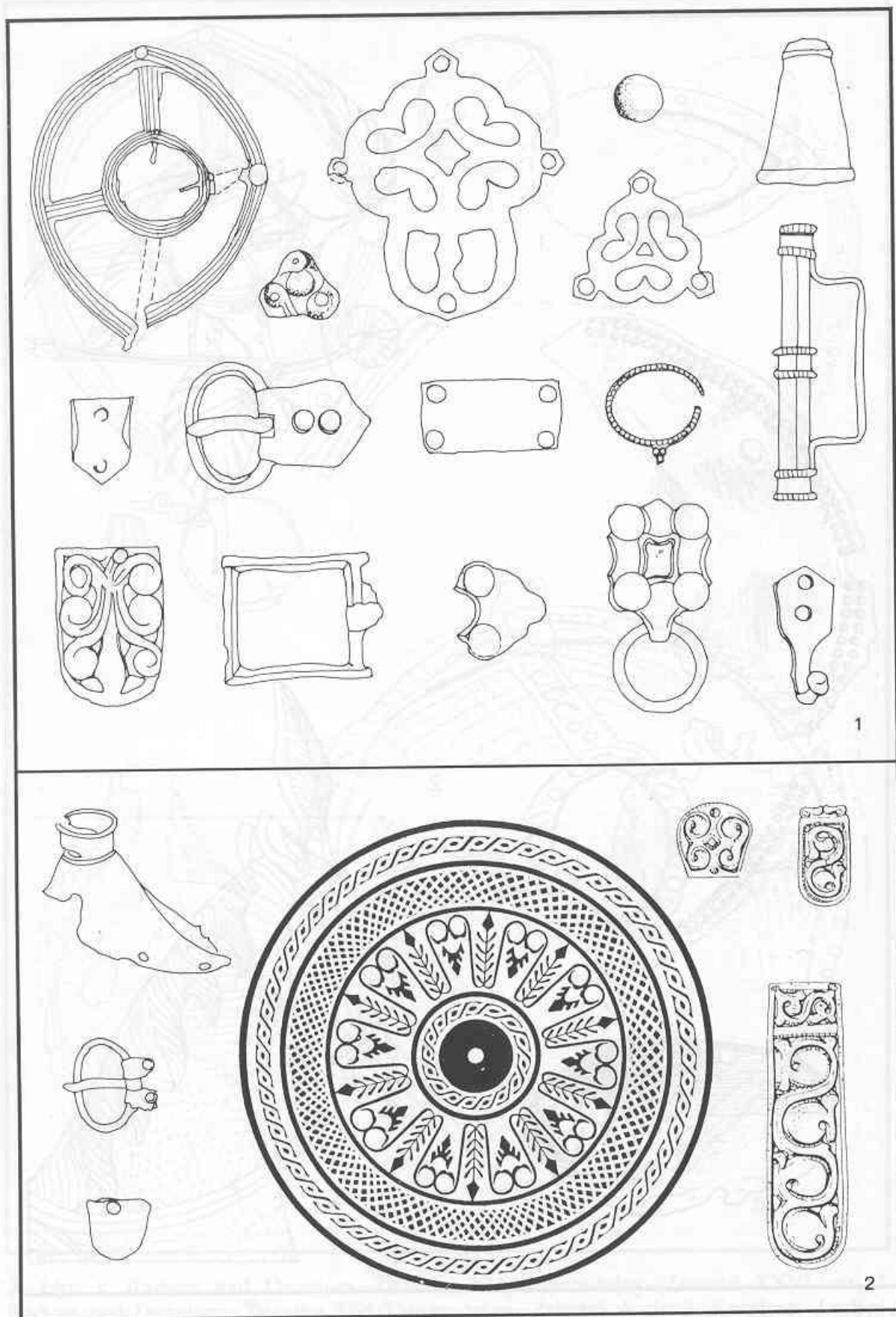
1. kép: 1. Devinska Nová Ves/Dévényújfalu 842. sír; 2. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc 23. sír; 3. Radvan nad Dunajom-Žitavska Tón/Dunaradvány-Zsitvatő X. sír; 4. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc 11. sír; 5. Radvan nad Dunajom-Žitavska Tón/Dunaradvány-Zsitvatő XXXI. sír; 6. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc 24. sír

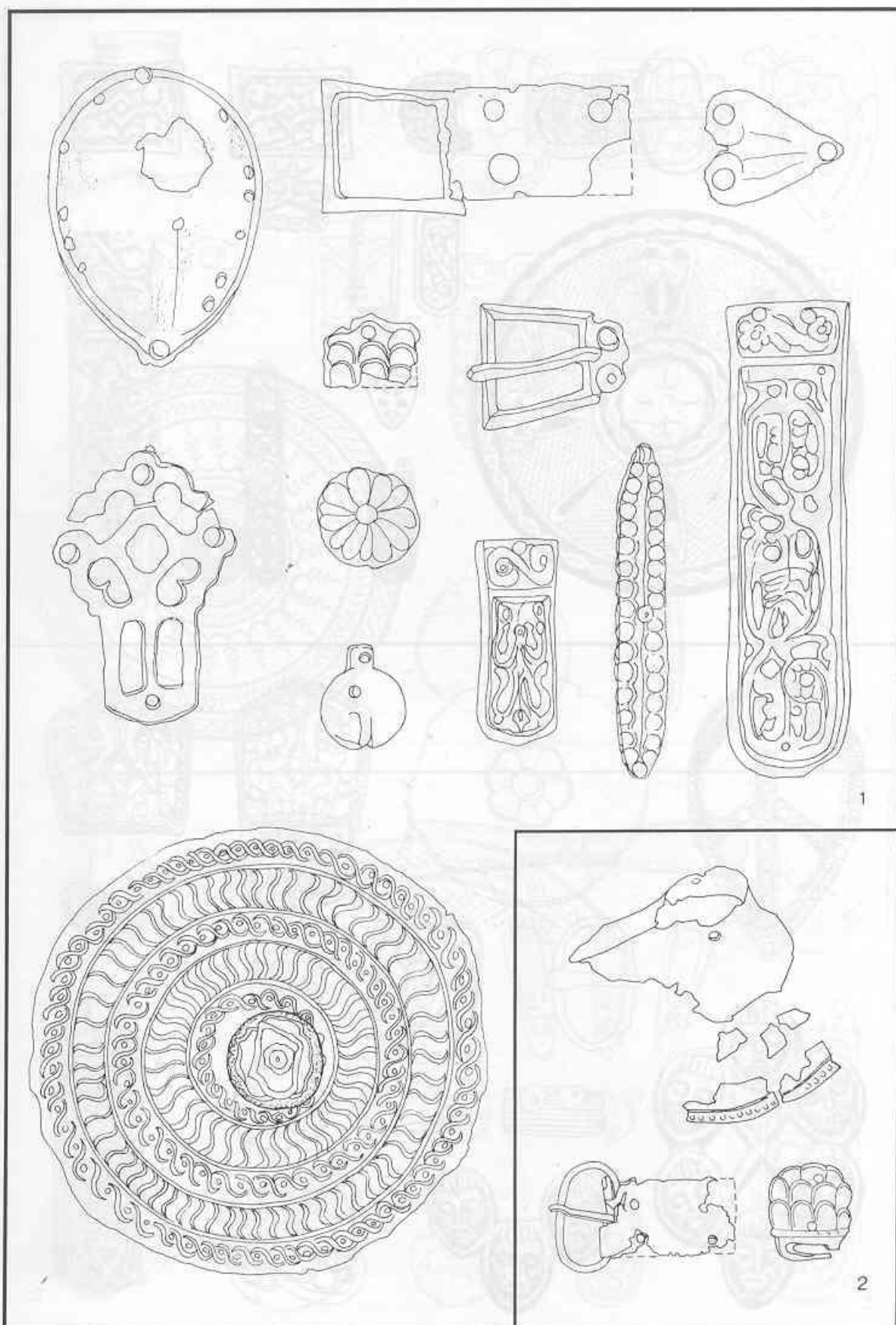
2. kép: 1. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tóň/Dunaradvány – Zsitvatő XXVI. sír; 2. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tóň/Dunaradvány – Zsitvatő A sír; 3. Komárno – Lodanice/(Rév)komárom – Hajógyár 36. sír; 4. Komárno – Lodanice/(Rév)komárom – Hajógyár 79. sír; 5. Tiszabura – Pótgát szórvány

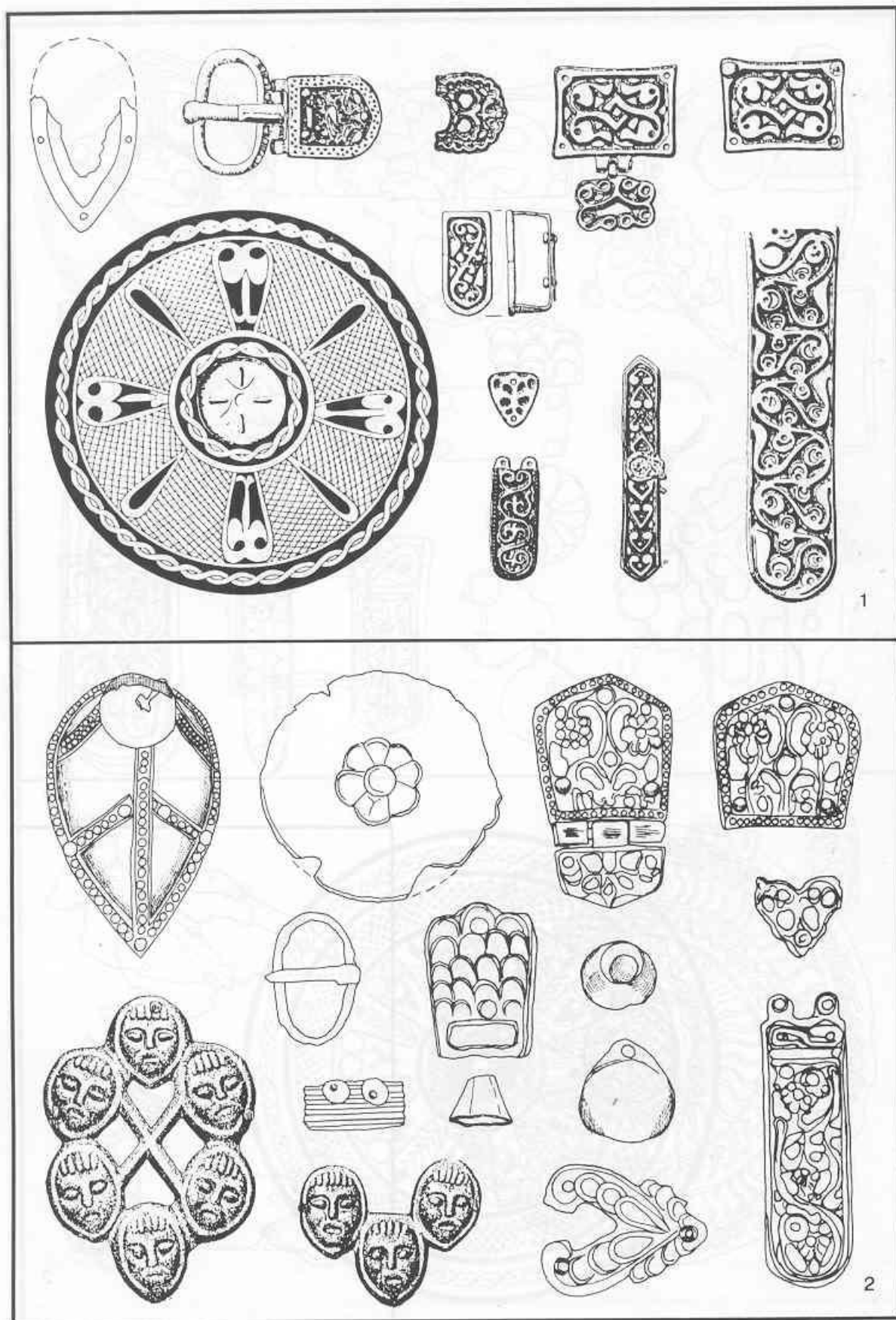
3. kép: 1. Lukácsháza–Hegyalja dűlő 8. sír; 2. Kaposvár–Toponár–40. sz. őrház 52. sír; 3. Kaposvár–Toponár–40. sz. őrház 39. sír; 4. Afrasiab (Belenizki 1980, 11 nyomán); 5. Nagyszentmiklósi 2. számú korszó részlete

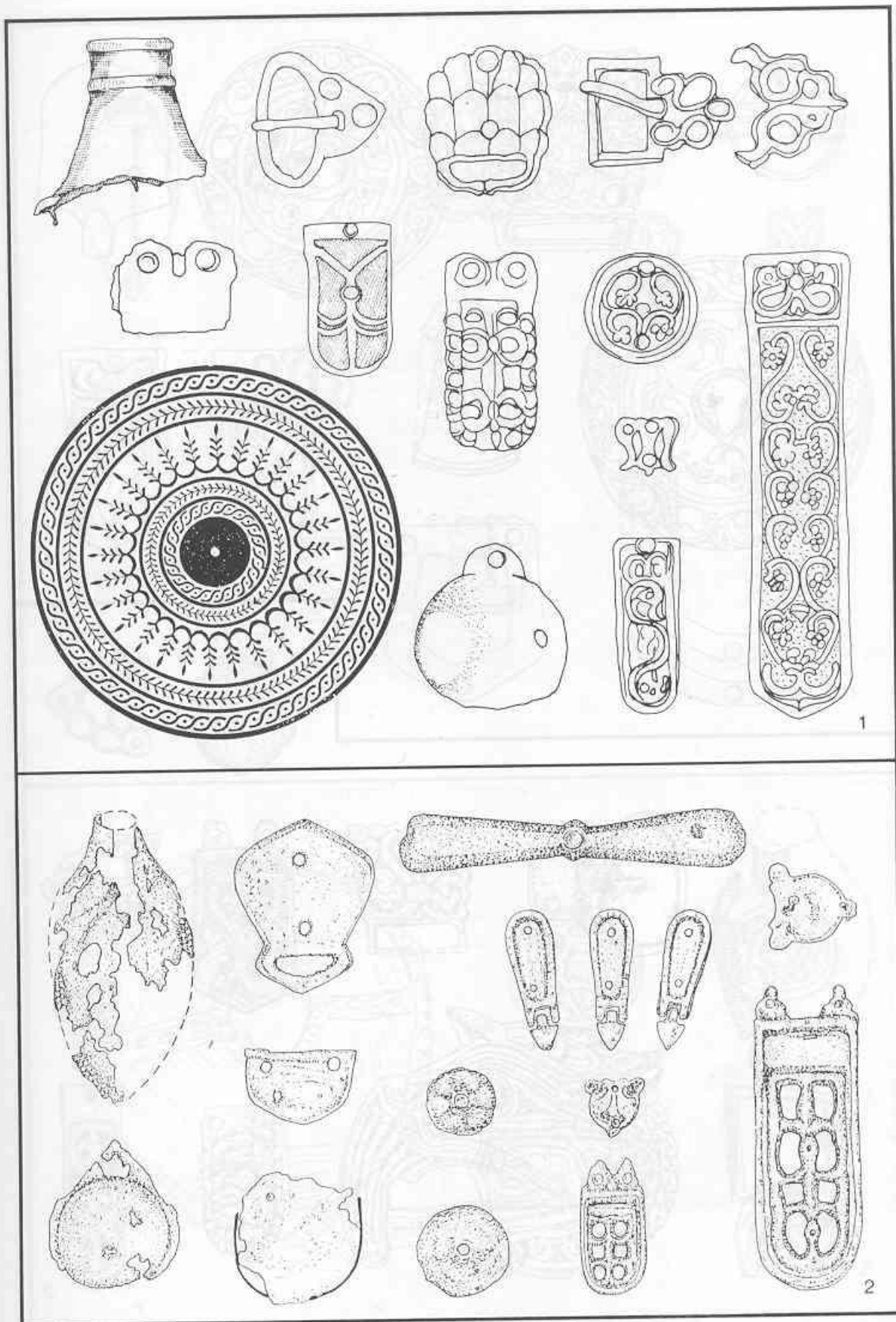
4. kép: 1. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tôň/Dunaradvány – Zsitvatő XXVI. sír; 2. Komárom – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóc 11. sír

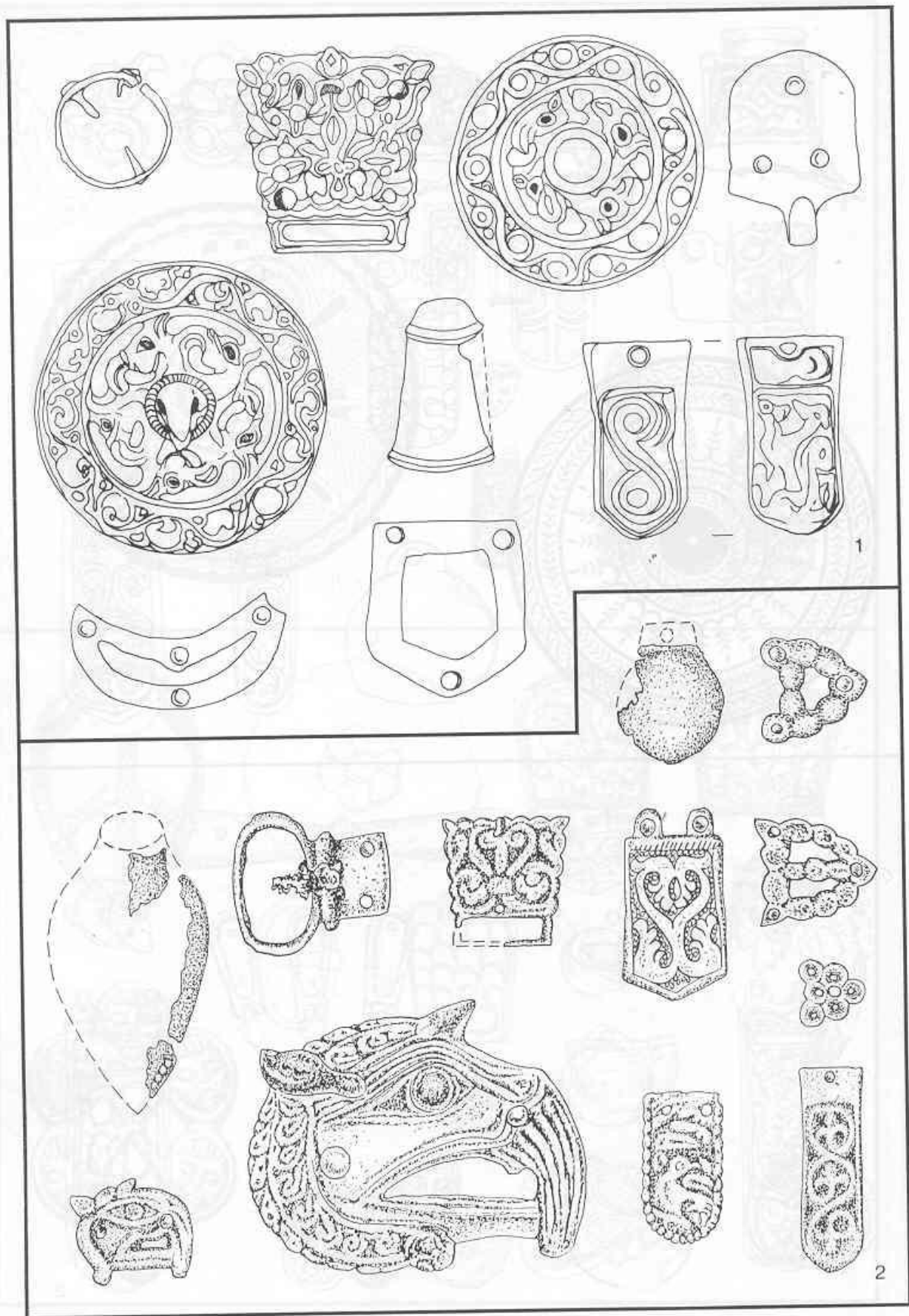
5. kép: 1. Devinska Nová Ves/Dévényújfalu 842. sír; 2. Komárno-Hadovce/(Rév)komárom-Gadóc 23. sír

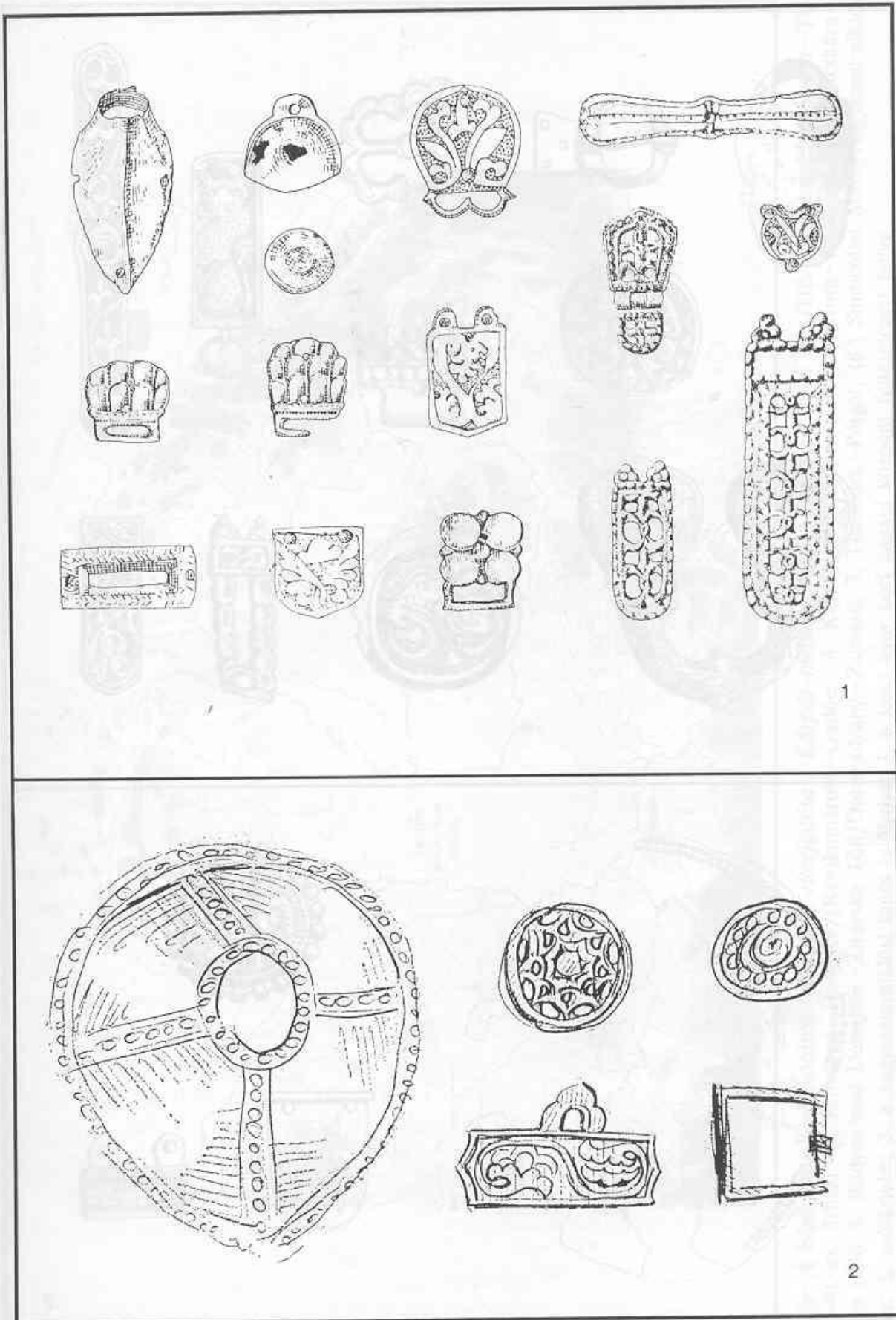
6. kép: 1. Lukácsháza – Hegyalja dűlő 8. sír; 2. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tóň/Dunaradvány – Zsitvató X. sír

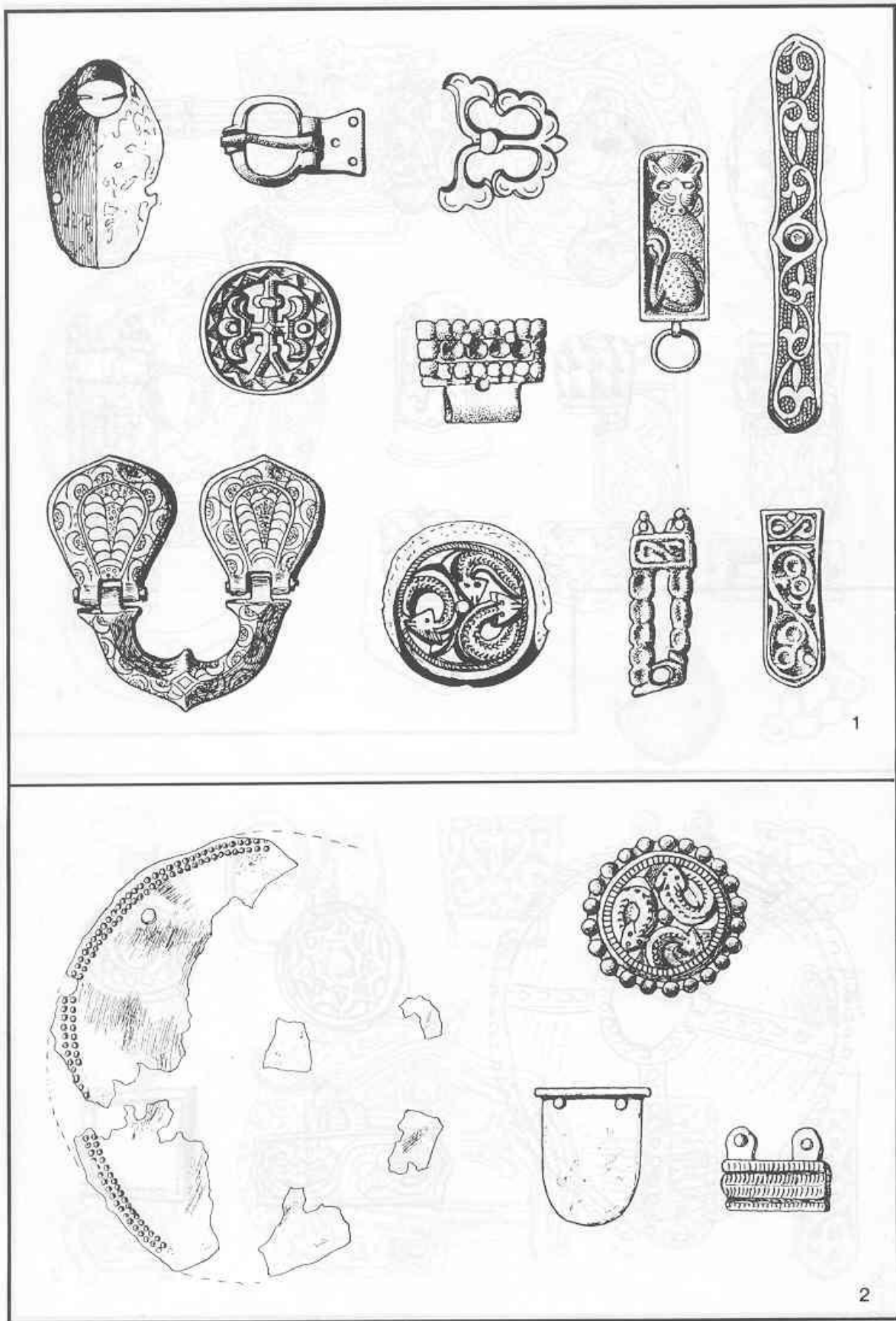
7. kép: 1. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tón/Dunaradvány – Zsitvatő XXXI. sír; 2. Komárno – Lodanice/(Rév)komárom – Hajógyár 79. sír

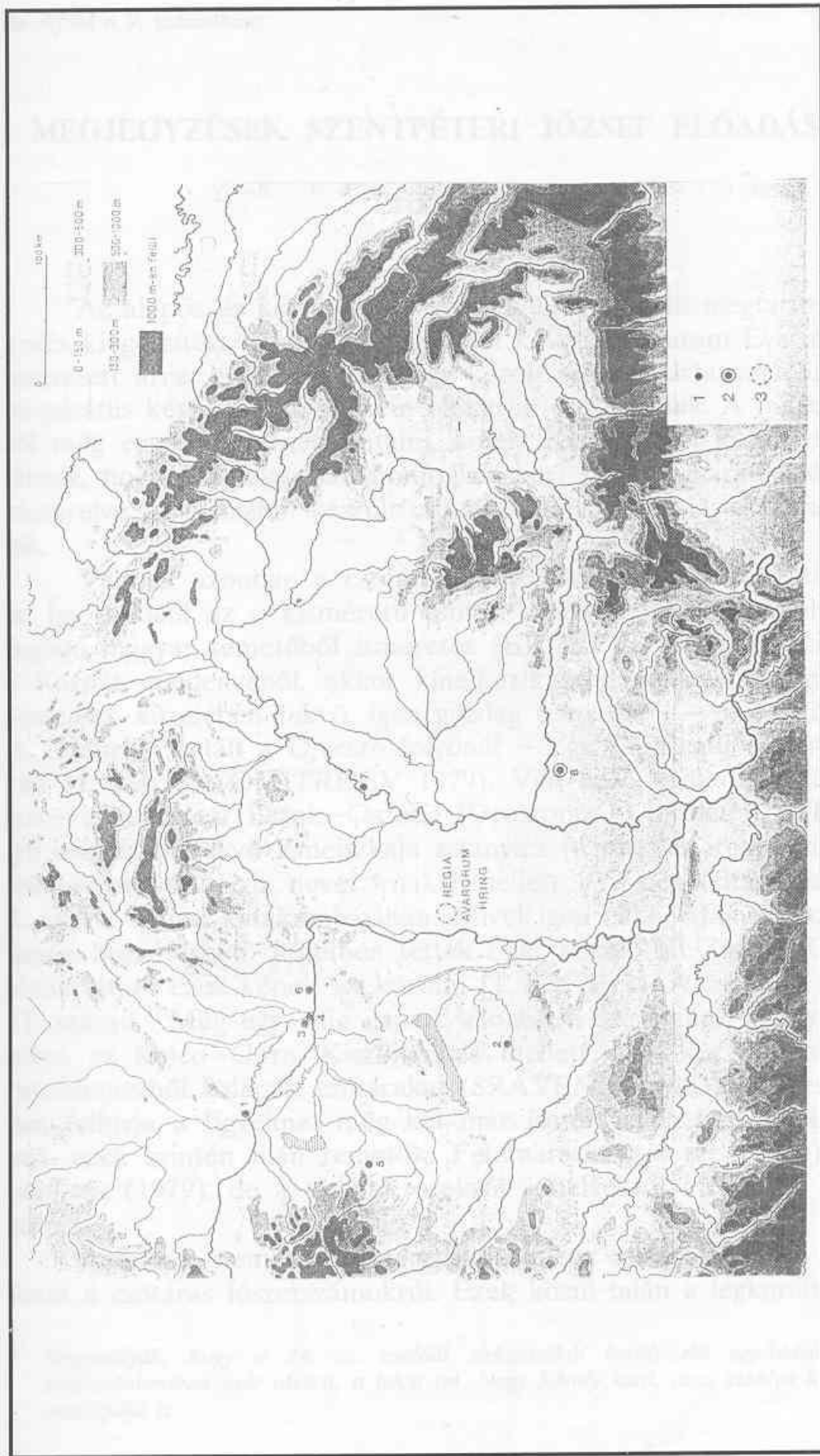
8. kép: 1. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tón/Dunaradvány – Zsitvató A. sír; 2. Komárno – Lodanice/(Rév)komárom – Hajógyár 36. sír

9. kép: 1. Komárno – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóc 24. sír; 2. Tiszabura – Pótgát szór-
vány

10. kép: 1. Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház 39. sír; 2. Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház 52. sír

1. térkép: A késő avar kori csótáras lelőhelyek elterjedése a Kárpát-medencében 1. Devinska Nová Ves/Dévényújfalú; 2. Kaposvár – Toponár – 40. sz. őrház; 3. Komárno – Hadovce/(Rév)komárom – Gadóc; 4. Komárno – Lodanice/(Rév)komárom – Hajógyár; 5. Lukácsháza – Hegyalja dűlő; 6. Radvan nad Dunajom – Žitavska Tón/Dunaradvány – Zsitvató; 7. Tiszabura – Pótgát; (8.) Sannicolau Mare/Nagyszentmiklós

Jelkulcs: 1. csótárlelet; 2. a nagyszentmiklói kincs lelőhelye; 3. a késő avar kori kagáni központ feltételezett helye